

БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА И НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ 1908–1909 г.

Петко Ст. Петков

THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH AND THE INDEPENDENCE OF BULGARIA 1908–1909

Petko S. Petkov

Abstract:

The article examines the attitude of the Bulgarian Orthodox Church towards the proclamation of the state independence of Bulgaria in 1908 and 1909. The text also analyses the public discussion in the press, aroused by the issue concerning the fate of the exarchate in the Ottoman Empire under the changed political circumstances.

Key words: *Bulgarian Orthodox Church, Kingdom of Bulgaria, Bulgarian Exarchate*

Българската православна църква като институция не е ангажирана и не проявява активност по време на подготовката за обявяването на Независимостта на България. При тържественото провъзгласяване на Българското царство в Търново на 22 септември 1908 г. от старата столица отсъства дори каноничният епархийски митрополит Антим. По това време той е на обиколка из епархията с цел освещаване на нови черкви¹, а председателстващият синода Константин Врачански, заедно с Варненско-Преславския митрополит Симеон, от средата на септември са в Цариград, където с екзарх Йосиф и няколко митрополити на македонски епархии се опитват да подготвят формирането на втори синод при Екзархията в османската столица, както и основите на споразумение за запазване на църковното единство².

Но отделни представители на низшето православно духовенство и много миряни по различни начини изразяват задоволството на църковния народ от провъзгласената държавна независимост. Както е известно, първият официален ритуал и прочитането на монаршеския Манифест от Фердинанд I става в историческата черква „Св. 40 мъченици“ в Търново³. Пред храма държавният глава е посрещнат от членовете на епархийския духовен съвет, начело с протосингела на Търновската митрополия отец Стефан Абаджиев⁴. Според свидетели на тържественото събитие по време на благодарствения молебен „царят стоя прав във владиковия трон и с внимание следеше молитвите и пеенето, кръстейки се от време на време с особено религиозно настроение и страхопочитание“. След края на църковната служба, „тъкмо в 12 часа“⁵ Фердинанд прочита ръкописа на подписания от него и от министрите Манифест за обявяване на независимостта. След председателя на Народното събрание и министър-председателя отец Стефан също произнася „пламенна реч“. В краткото си слово духовникът пожелава на Фердинанд Всевишният Господ Бог да му дари силата и мъдростта на славните му предшественици българските царе – „оная сила и слава, за която говорят стърчащите развалини на Хисаря и Трапезица“⁶. След тържественото шествие, по настояване на Фердинанд I, кратък молебен е извършен и в старата митрополитска църква „Св. Петър и Павел“⁷.

По-късно на 22 септември монархът и министрите пристигат в близкия Преображенски манастир, посрещнати от йеромонах Елисей и цялото братство⁸. След царския обяд един от послушниците подарява на Фердинанд сребърна старобългарска монета и позлатен пръстен от времето на Второто българско царство, когато Преображенската света обител е обгрижвана и закриляна от великия му предшественик цар Иван Александър⁹. Малко преди да отпътува за Габрово, на следващия ден 23 септември 1908 г., Фердинанд приема пристигналите по спешност синодални членове Антим Търновски и Василий Доростоло-Червенски, които го поздравяват и благославят¹⁰.

„Върховната духовна власт“ – Св. Синод – не реагира официално на историческото събитие. След приключването на синодалната сесия на 16 юли 1908 г., първото следващо заседание на синода е едва на 16 октомври с.г. Но не се взема нито на него, нито по-късно

макар формално решение по повод обявената независимост¹¹. Едва на 11 ноември 1908 г., по повод подарените от монарха 40 броя книги „Ръководство за черковния певец“, синодалните членове решават да се благодари специално на „Негово Величество Царя за този дар“ и по този начин ясно показват официалното си отношение към важната държавна промяна¹².

Екзарх Йосиф също не проявява особена активност по повод обявената независимост. Още през пролетта на 1908 г. той се оттегля на о-в Принкипо поради продължително заболяване, което го кара дори да обмисля евентуалната си оставка от екзархийския пост¹³. Младотурският „хюриет“ той приема съдържано и без особено въодушевление, на 11 юли 1908 г. лаконично отбелязва: „Султанът възстановява Конституцията и свиква парламент“. Оставащ далеч от политическото напрежение в българо-турските отношения през лятото на 1908 г., Йосиф I почти между другото отбелязва и историческото събитие в старата столица на 22 септември: „Понеделник. Баня правих. Провъзгласила се България за царство независимо“¹⁴, след което веднага се връща на злободневните си здравословни проблеми.

Българският периодичен печат – единствената медия по това време – също не е регистрирал прояви на по-специфична активност на отделни представители на Българската православна църква, освен общото включване на народа и най-вече на низшето духовенство в спонтанните тържества на 22 септември 1908 г. и скоро след това¹⁵. Но темата за държавната независимост поражда кратък дебат, свързан със съдбата на Екзархията в променените условия. Още на 24 септември 1908 г. печатният орган на Радикалдемократическата партия публикува в редакционна статия небезоснователните си опасения, че „конституционна Турция, в която чувството на законност и равноправие не е закрепнало“, ще използва обявяването на „съединена България в независимо царство“, за да „си отмъщава върху беззащитното българско население в Турция и върху неговите културни учреждения“¹⁶. Редакцията на вестника напомня реалната опасност младотурците да допуснат сръбската и гръцката пропаганда „да възстаноят своето грозно дело на изстребяване българщината, на превръщане на нашите сънародници с нож и огън в патриархисти, сърби и гърци“. Като цитира „Times“, където вече се предвижда

възможност турците „да изгонят от Цариград Екзархията” в отговор на така обявената независимост на България, органът на радикалдемократите риторично пита: в такъв случай „кой ще се намеси, за да се защитят нашите сънародници и за да се запазят придобитите техни права? Българското царство ли? Великите държави ли?” Отговорът на вестника е, че единствената възможност на вече независимата българска държава при такава нежелана ситуация е да протестира, като заплаши Турция с война, а „Царство България това няма да направи”¹⁷.

Официозният в. „Време” отговаря след четири дни. Също в редакционна статия, но много по-остро и неаргументирано „медияторите” на управляващата Демократическа партия не опровергават, а изцяло отхвърлят трагичния сценарий, внушен от довчерашните им партийни другари – радикалдемократите. „Някои дълбокомислени наивници в политиката – започва редакторът – преповториха чуждо и отдавна известно, днес обаче опровергано от събитията мнение, че актът, с който България се провъзгласи независима, ще отдели завинаги нашето отечество от Македония”¹⁸. Без да посочва конкретни факти, които да опровергават вероятната опасност, авторът категорично декларира, че „връзките между свободна България и Македония са много по-дълбоки и че българската независимост е общобългарски идеал и е в интересите на общобългарската кауза”. И по-конкретно: „ние не виждаме какво би оправдало евентуалните турски репресии спрямо християнските „отомани” по случай провъзгласяването на царство България”. По повод на дискутираната перспектива да се закрие Екзархията в Цариград, редакторите на „Време” отсичат: Екзархията е създадена по силата на един „турски ферман” и „е учреждение преди всичко на македонското българско население; премахването ѝ би значело самата турска власт да революционира вътре в държавата си, би дало повод за нови размирици на Балканите”. Като предполагат, че „Турция отдавна замисля унищожението на Екзархията”, вместо политически изход от тази неблагоприятна перспектива, те косвено потвърждават предвиждането на опозиционния „Демократ”, че в такъв случай единствен изход е войната¹⁹.

Тезата, че Екзархията е създадена през 70-те години на XIX век за българите в Османската империя, е безспорна историческа истина.

Но политическата декларация на управляващите в Царство България, че през 1908 г. Екзархията „е учреждение преди всичко на македонското българско население” противоречи на основния принцип, защитаван от идейните предци на Демократическата партия П. Каравелов и П. Славейков, залегнал в чл. 39 от Търновската конституция, че Българската църква е една и се управлява от една „върховна духовна власт”, където и да се намира тя. Неслучайно през същия месец септември 1908 г., само три дни преди обявяването на независимостта, българският правителствен пратеник в Цариград Константин Хаджикалчов – опитен политик и държавник, дава същия по смисъл отговор на въпроса на великия везир Кямил паша в разговор, който подробно е отразил в дневника си. На питането на висшия отомански държавник, отправено му на 19 септември 1908 г., дали и сега, както през 1887 г., Екзархията е „свърталище на емигранти и чуждо оръдие”, К. Хаджикалчов отговаря, че „сега Екзархията се е ограничила в духовната си роля, толкоз повече, че *тя даже се счита едно турско учреждение*” (к.м. – ПП)²⁰. Оказва се, че българското правителство, организирано провъзгласяването на държавната независимост на България и умело отстояло признаването ѝ само с дипломатически средства и финансов заем, доброволно се отказва от конституционния текст на чл. 39 и открито заявява, че Българските църкви са най-малко две – една в държавата България за поданиците на Царството, и друга – Екзархията в Османската империя, която е църква на тамошните български населения. Този факт не отричат в разговорите си с екзарха нито министърът на изповеданията ген. Ст. Паприков, нито премиерът Ал. Малинов²¹.

Малко преди официалното честване на първата годишнина от обявяването на независимостта, екзарх Йосиф, който от края на юли 1909 г. е в София, е поканен официално от правителството да участва в тържествата. Като благодари за уважението, екзархът отказва, тъй като здравословното му състояние все още не позволява това²².

Отношенията между Българската православна църква и държавните власти във вече независимата българска държава продължават да се развиват в рамките на руслото, формирано още в края на XIX век на основата на Екзархийския устав от 1895/1897 г. Проблемите, доколкото ги има, произлизат от каноничните, конститу-

ционните и църковно-административните неуредици, предизвикани от наличието от 1908 г. на два синода с един и същ председател – екзарха, ръководещи се от различни варианти на Екзархийския устав (този в Царството от църковния закон от 1895/97, а цариградският – от устава 1871 г.), и от практическата невъзможност за постигане на консенсус как да се запази (и може ли изобщо) църковното единство, към което и двете църковни власти, а и царското правителство декларирали, че се стремят, но което, от друга страна, са принудени да признаят, че реално не съществува.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Салабашев, Ив.** Спомени. – В: Спомени за обявяване на независимостта на България 1908. С., 1984; същото в: Държ. агенция „Архиви”. Българската независимост. Юбилеен лист. Съст.: И. Георгиева, В. Петрова. С., 2008, с. 8.

² ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а.е. 20, л. 628; **Български екзарх Йосиф.** Дневник. С., 1992, с. 676–677.

³ Пряпорец, бр. 109, 23 септември 1908 г.; **Свещ. Хлебаров, Т.** Възобновяване на Третьото българско царство 22 септември 1908 година. Тържества и речи. Търново, 1909; **Иконом Хлебаров, Т.** 25 годишнината от независимостта на България (4.X.1908–4.X.1933 год.). В. Търново, 1934, с. 27–30.

⁴ Духовниците от Търновския епархийски съвет са: протосингелът на митрополията Стефан Абаджиев и свещениците Стефан Недялков, Петко Христов, Енчо п. Теодосиев, Димитър Попов. – **Иконом Хлебаров, Т.** Цит. съч., с. 27.

⁵ Според първоначалния график официалното провъзгласяване на независимостта е планирано за 11 часа. – Документи по обявяване на независимостта на България 1908 година. Из Тайния кабинет на княз Фердинанд. Съст.: Цв. Тодорова и Е. Стателова. С., 1968, 39 (Телеграма от С. Добрович до С. Чапрашиков, Г. Оряховица, 22 септември 1908 г., 8 ч. и 20 мин. сутринта).

⁶ **Иконом Хлебаров, Т.** Цит. съч., с. 33–34.

⁷ Пак там, с. 36.

⁸ ДА – В. Търново, ф. 1440, оп. 1, а.е. 158, л. 1–2.

⁹ **Иконом Хлебаров, Т.** Цит. съч., с. 44–45.

¹⁰ Пак там, с. 47.

¹¹ ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а.е. 20, л. 549, 577 сл.

- ¹² Пак там, л. 735–736.
- ¹³ **Български екзарх Йосиф**. Дневник. С., 1992, с. 671, 676.
- ¹⁴ Пак там, с. 676.
- ¹⁵ Независимостта от 1908 г. в българския печат. Сборник документи. Съст. М. Куманов. С., изд. „Гутенберг“, 2008, с. 37 сл.
- ¹⁶ Демократ, бр. 5, 24 септември 1908 г.
- ¹⁷ Пак там.
- ¹⁸ Време, бр. 257, 28 септември 1908 г.
- ¹⁹ Пак там.
- ²⁰ Спомени за обявяване на независимостта на България 1908. Съст.: Р. Попов, Е. Стателова. С., 1984, с. 28.
- ²¹ **Български екзарх Йосиф**. Дневник. С., 1992, с. 731, 736.
- ²² Пак там, с. 714.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 791К
Държавен архив (ДА) – В. Търново, ф. 1440

Публикации

- Български екзарх Йосиф**. Дневник. С., 1992.
Време, бр. 257, 28 септември 1908 г.
Демократ, бр. 5, 24 септември 1908 г.
Документи по обявяване на независимостта на България 1908 година. Из Тайния кабинет на княз Фердинанд. Съст.: **Цв. Тодорова и Е. Стателова**. С., 1968.
Държавна агенция „Архиви“. Българската независимост. Юбилеен лист. Съст.: **И. Георгиева, В. Петрова**. С., 2008.
- Иконом Хлебаров, Т.** 25 годишнината от независимостта на България (4.X.1908 – 4.X.1933 год.). В. Търново, 1934.
Независимостта от 1908 г. в българския печат. Сборник документи. Съст. **М. Куманов**. С., „Гутенберг“, 2008, с. 37 сл.
Пряпорец, бр. 109, 23 септември 1908 г.
- Салабашев, Ив.** Спомени. – В: Спомени за обявяване на независимостта на България 1908. С., 1984.
- Свещ. Т. Хлебаров**, Възобновяване на Третъто българско царство 22 септември 1908 година. Тържества и речи. Търново, 1909.
Спомени за обявяване на независимостта на България 1908. Съст.: **Р. Попов, Е. Стателова**. С., 1984, с. 28.